

Jugoslovanski dokumentarni film z etnološko tematiko

Etnologija v Jugoslaviji upravičeno preučuje filme z etnološko tematiko — tako z vidika dokumentacije pojavov iz ljudskega življenja in šeg, ki jih tovrstni filmi v večji ali manjši meri prikazujejo, kakor tudi zato, ker večajo poznanje tradicionalne kulture. Namen tega poročila je napraviti skromen poizkus v tem smislu, kajti avtor se zaveda težke naloge in neke neobveznosti, ki se vsiljuje pri obravnavanju tega gradiva. Zato more prispevek veljati kvečjemu za prikaz etnološke filmske statistike.

Kot vir za to delo je avtorju rabila izredna Filmografija jugoslovanskega filma med leti 1945 in 1965, ki jo je izdal Institut za film v Beogradu, dalje katalogi Festivala jugoslovanskega dokumentarnega in kratkega filma za leta 1967—1971, zasledovanje jugoslovanske filmske dokumentarne proizvodnje v zadnjih desetih letih, delo pri organizaciji »Prvega pregleda balkanskega etnografskega in folklornega filma« v Nišu 1964, pomoč pri pripravah drugega takega pregleda v Sofiji 1965 in končno zasledovanje prikazov etnoloških filmov, večidel vzhodnoevropskih dežel, ob sedmem mednarodnem kongresu antropoloških in etnoloških znanosti v Moskvi 1964. leta.

Svoje poročilo posvečam spominu na zgodaj umrlega etnologa in filmskega delavca, tovariša in prijatelja Žarka Pešića, prvega predsednika Balkanskega komiteja za etnografski film.

Razen uvoda in sklepa je težišče tega prispevka na obravnavanju dokumentarne jugoslovanske filmske proizvodnje z etnološko in sorodno vsebino. Kar se tiče naslova tega prispevka pisec meni, da avtor omenjene Filmografije to filmsko zvrst pravilno imenuje »dokumentarni film«, po kriteriju, namenu in témi pa so tovrstni filmi »etnografski«. Od 40 filmov, ki so jih sodelavci pri Filmografiji, med katerimi je tudi ena od strokovnih kolegic, označili za »etnografske«, sem našel za isto obdobje še enkrat toliko filmov, katerih téma je za etnologijo vsaj toliko pomembna kot navedene; te sem uvrstil v drugo skupino: jugoslovanski dokumentarni film s tematiko sorodno etnologiji. Pri obravnavanju sem končno sprejel tudi veliko filmov, za katere sem ugotovil, da je etnološka problematika delno zajeta vanje ali registrirana v njih. Ko sem obravnaval celoto, sem stalno upošteval, da se prvi dve skupini precej izrazito ločita od tretje. Tako sem dobil magično število 333, od katerih štejem 132 filmov za etnološke in sorodne, v skupino »ostali« pa 201 film. Manjkajo dalje televizijski filmi z etnološko tematiko, nad katerimi nimam popolnega pregleda, na osnovi delnega poznanja pa bi bilo neodgovorno sklepati karkoli.

Obravnava

Svojo analitično obravnavo sem razdelil na dva dela. Želel sem namreč analizirati samo filme, ki so bili posneti v zadnjih petih letih, pa sem kmalu ugotovil, da bi bilo delo nepopolno, če s področja, ki nas zanima, ne bi vsaj delno upošteval tudi filmov, napravljenih v letih 1945—1965. Zato sem številčno analizo in podatke o proizvajalcih, ustvarjalcih in nagradah pregledal ločeno za vsako od teh obdobij. Vendar analize tematske opredeljenosti ustvarjalcev nisem delil, izdelal sem jo enotno za vse povojno obdobje, kot to nalaga tudi problematika.

Tematska opredeljenost ustvarjalca

Tematska analiza jugoslovanskih dokumentarnih filmov daje v pogledu opredelitve avtorja za posamezne etnološke in njim sorodne snovi precej neugodno sliko. Spoznamo, da je obdelano samo neko število iz celotne vrste tem, ki jih ponuja naša veda. Od 132 filmov jih 13 monografsko obravnava naselja in območja, filmov, ki prikazujejo svatbene šege, je prav tako 13, Ljudske igre in družabne šege so posnete dvanajstkrat, selitve, sezonsko delo in sezonska potovanja so obravnavana v 9 filmih, o lovu in ribolovu je prav tako 9 filmov. Obravnava se torej 5 skupin pojavov pri več kot polovici skupno posnetih filmov na etnološke in sorodne teme. Tudi iz skupine »ostali« filmi jih od 201 filma skoraj polovico prav tako zajema snov iz navedenih pojavov. Preidimo k obravnavi tém, pa bomo videli, kaj se bo pokazalo.

V skupino **monografije naselij** in območij sem uvrstil: Prekmurje (1950), Tri doline (1955), Pod lipo (1956), Ribničan bi rad plesal (1956), Suha (1957), Vas Tijanje (1960), Deževje domovine moje (1963), Mala odročna vas (1965), Žejno polje (1965), Ljudje z Neretve (1966), Hribovci in dolinci (1969). O bistvu vsebine teh filmov govorijo sami naslovi. Od več kot 50 filmov iz skupine »ostali« je precej takih, ki obravnavajo Jugoslavijo v celoti, posamezne republike, avtonomne pokrajine, tipe naselij v Jugoslaviji, opise naselij in življenje ljudi v rečnih dolinah, in zdi se, da je v filmih zajeto življenje skoraj na vsakem našem otoku in otočju. Neretva je vsekakor naša največkrat filmana reka, saj je samo o njej in življenju obrežnega prebivalstva posnetih 10 filmov. V prvih povojnih letih so se snemali filmi o Slovenskem Primorju in Pirinski Makedoniji, od leta 1953 do 1963 pa o Etiopiji, Burmi, Severni Afriki, Južni Ameriki, Kubi in dr. Končno so od časov Jablanice (1955) in Zavoja snemali tudi filme o ogroženih naseljih, ki so jih prebivalci morali zapustiti, kot sta npr. Šip in Donji Milanovac.

Tudi o **svatbenih šegah** je posnetih 13 filmov in sicer: Svatba (1952), Miravska svatba (1953), Nevesta, le jemlji slovo (1954), Gališka svatba (1955), Vasovanje (1956), Štehvanje (1959), Rugovska legenda (1962), Svatovanje (1964), Pardon, prijatelj (1967), Zelena ljubezen (1967), Dan, ko se sklepajo zakoni (1967), Koliko stane žena (1968), Za poskus (1969). Zdi se, da je problematika svatbenih šeg v celoti zajeta: od fantovanja in snubljenja, kupovanja žene, mladoletnih zakonov, zakonov na poizkušnjo do samega slovesnega sklepanja zakonov, posameznih ali skupinskih. Kakor ob prejšnji tematiki so tudi tu izjeme, t. j. vračanje na isto temo kot npr. v primeru skupinskega sklepanja zakona v Kraljevi Sutjeski pri Kaknju.

Ljudski plesi so prikazani v 12 filmih: Jugoslovanski narodni plesi (1954), Ritem in zvok (1955), Igraj mi teškoto (1956), Razigrano kolo (1957), Moreška (1957), Glamčko-Nemo-komitsko (1961), Plesi iz Vojvodine (1961), Rugovo-šata (1961), Slavonski plesi (1961), Makedonsko veliko oro (1961), Šopek (1961), Duj duj (1961). Najčeste so bili posneti nastopi velikih skupin. Tudi v skupini »ostali« je 8 filmov o ljudskih plesih, ki kažejo festivale ljudskih plesov, največkrat amaterskih folklornih skupin. Pri večini del o ljudskih igrah dobimo vtis, da je imel filmski ustvarjalec premalo domišljije, domneval je, da že samo zvok, gibi in barve delajo film. Na platnu ne vidimo izvirnega igranja, ni pravega okolja, ni stvarnega doživljanja.

Iz **družabnega življenja in šeg** imamo prav tako 12 filmov, od katerih so 4 o krvnem maščevanju: Kok pr kok (1961), Zakon krvi (1965), Habibe (1970) in prvi celovečerni film z etnološko tematiko — Umiritev krvi (1970); 3 filmi obravnavajo patriarhalno zadrugo in patriarhalno okolje: Selimov svet (1965), V imenu človeka (1968)

in Ličkanje ljudstva pravoslavnega (1970); po 2 sta o življenju žene in položaju mladine: Konavoka (1962) in Tybelitë (1966) oziroma Žurnal o mladini na vasi — pozimi (1966) in Za dan za leto (1970). Eden od filmov iz te tematike je o življenju starcev in njihovem položaju: Čas molčanja (1970). Od 2 filmov iz skupine »ostali« je eden o patriarhalnem življenju, drugi pa o položaju žene.

Filmi o **migracijah**, ki jih je 9, obravnavajo delo na tujem, povojne kolonizacije v Vojvodini in vprašanje sezonskega dela na polju in v mestu kakor tudi prehod delavcev v industrijo. Taki filmi so: Zapuščeni oltarji (1962), Migracije (1965), Selitve (1965), Sezonce (1965), Venčavka na edna fitigrafija (1966), Nedelja (1967), Razpotje (1968), Polje (1969), Panonski gorjanci (1969). V skupini »ostali« je še 12 takih filmov, največ o kmetih — industrijskih delavcih oziroma dnevnih migrantih iz časa, ko je bil ta problem posebno pomemben v naši vsakdanjosti.

Lov in ribolov je prav tako pomembna snov našega dokumentarnega filma, obravnavana v 9 stvaritvah in delno prikazana še v 17 filmskih dokumentih. Filmsko je registriran ribolov in vsi njegovi načini na morju (v številnih filmih), na mnogih jezerih, večini rek in to: Ptice prihajajo (1956), Ljudje na obali (1956), Kočarji iz Kalija (1958), Mreže življenja (1958), Ljudje z reke (1961), Ptice in ribe (1961), Ljudje, leta, morje (1969). O lovu je znatno manj filmov: Jesenska noč med slovenskimi polharji (1962) in Hajka (1962). V skupini »ostali« najdemo kar 17 filmov, v katerih se lov in ribolov, tisti tradicionalni, delno obravnava. Seveda tudi tu zasledimo ponavljanje. Tako so o posebnem ribolovu na Dojranskem jezeru posneti kar 3 filmi: Ptice prihajajo (1956), Ptice in ribe (1961) in Dojransko jezero (1961), od katerih so dva izdelali isti avtorji.

Tako smo prišli do skupine etnoloških pojavov ali tém, za katere so filmski ustvarjalci pokazali največje zanimanje. To so pomladanske šege, obrti, vraževerje, vera in osrednje božje poti, cigani, domača dejavnost, proščenja in sejmi.

O **pomladanskih šegah** je 6 stvaritev, med katerimi je prvi jugoslovanski film z etnografsko tematiko: Kurentovanje iz 1949. leta, za tem Veligdenski običaji (1954), Karneval (1960), Ti si kriv (1961), Koledniki (1967) in zadnji v tej skupini, morda tudi najboljši jugoslovanski film z etnološko snovjo, Zeleni Jurij (1969). O pomladanskih šegah je v skupini »ostali« še en film.

Obrti so registrirane v 6 filmih: Kroparski kovači (1954), Stara čaršija (1955), Poslednji lončarji (1962), Skledarji (1966), Dediščine (1967) in Poslednji (1968); od teh so 3 filmi o kovačih. Med 5 filmi v skupini »ostali« je prav tako nekaj filmov o kovačih.

O **vraževerju, veri in osrednjih božjih poteh** je posnetih 6 filmov: V senci magije (1955), Trije kralji (1966), 5. Avgust — Tekije (1966), Ostrog (1969), Upanje (1969), Brezje (1969). Kot lahko opazimo, jih je največ o jugoslovanskih »lurdih«. V skupini »ostali« so filmi o novi maši rimskokatoliškega duhovnika, o življenju in delu pravoslavnega duhovništva kakor tudi o delovanju cerkve v pokoncilskem obdobju.

Življenje Ciganov, njihovo potikanje po vaseh z medvedom na verigi, stalna naselitev ali spor z ljudmi kaže 5 filmov: Zaostali koraki (1956), Cigani (1958), Poslednji šotor (1958), Hvaležnost (1968) in Šotorjani (1969).

Tudi o **domači dejavnosti** imamo 5 filmov, od katerih moremo nekatere uvrstiti v skupino filmov o umetnosti. To so: Veziljine sanje (1954), Bizoviške perice (1959), Pirotske preproge (1964), Sm z Ribnce Urban (1968), Svilena nit (1969). Ta tema se delno obravnava še v 4 filmih iz skupine »ostali« kot npr. košarstvo in pletarstvo, napredek domače dejavnosti v raznih središčih itd.

Proščenja in sejmi so posneti v 5 filmih, od katerih moremo nekatere uvrstiti med filme o osrednjih božjih poteh: Sejem (1959), Ko pride jesen (1961), Shodi (1965), Izlet na deželo (1966), Leto Gospodovo (1967). Iz skupine »ostali« sta na to temo izdelana še dva filma, npr. film o konjeniški tradiciji in drugi.

Tako smo prišli do skupine snovi, o katerih z vidika naše panoge niso posneti več kot 3 filmi.

Nomadske ovčarske premike na Balkanu kažejo 3 filmi: Karakačani (1955), Sarakačani (1960), Poslednji nomadi (1964). Ni treba posebej poudarjati, da so tudi pri teh filmih vidna ponavljanja pa tudi nove obdelave istih ustvarjalcev.

O filmih o **kmetijstvu** je treba povedati nekaj več. Posneti so samo 3 filmi, pri katerih je obdelava za etnologijo pomembnejša: Od setve do žetve (1957), Kmetje (1965), Pristave, z bogom, pristave (1968). Toda v skupini »ostali« imamo zato kar 33 filmov (spet »magično« število) o prav vseh naših poljedelskih kulturah, posebno mediteranskih (samo o makedonskem tobaku je nekaj filmov) pa tudi o raznih načinih obdelovanja je več filmov. Skoraj vsi ti filmi pa jasno kažejo poudarjeno tezo: oni iz prvih povojnih let agitirajo za vaške delovne zadruge in delovanje kmetovalcev v njih, medtem ko tisti iz novejšega časa poudarjajo vrednost kooperacije za individualnega kmeta.

Tudi o **ljudski prehrani** so 3 filmi: Kruh, sol in ... (1961), Mučenica (1966), V gostilni (1968), od katerih sta zadnja dva filma pretežno študiji o miselnosti naših ljudi.

Prav tako je v 3 filmih prikazano delo v **mlinih, solarnah in valjarnah**: Veter in mlin na veter (1960), Grenka sol (1966) in Virovo (1967). V skupini »ostali« je še nekaj filmov o teh objektih, med njimi največ o solarnah. Mirno lahko rečemo, da je delo solarn v Portorožu poleg življenja v dolini Neretve najbolj izkoriščena snov v jugoslovanskem dokumentarnem filmu.

Pogrebne in posmrtné šege so prenesene na 3 filmske trakove: Zadušnice (1963), Nikur je umrl (1968) in Sled (1970). V skupini »ostali« sta še dva filma s tega področja, od katerih so v enem obravnavani pokopi ateistov, pokopi brez obreda, a v drugem lahko vidimo »pridruženike« — stalne spremljevalce na pokopališčih.

Iz **ljudske umetnosti** so 3 filmi, vendar bi nekatere od njih mogli uvrstiti v druga področja etnologije. To so: Prekleti praznik (1958) — o vaških nagrobnih spomenikih, Slikovnica čebelarja (1958) — o znanih poslikanih panjskih končnicah in Slamarke devojke (1970) — o izdelavi okrasnih predmetov iz slame. V skupini »ostali« so še 4 filmi, ki delno obravnavajo to problematiko.

Mednarodna razmerja obravnavajo 3 filmi, lahko pa trdimo, da je veliko število drugih snovi filmsko upodobljenih tudi s tega vidika. To so filmi: Črno in belo (1966) — o razmerjih Slovencev in Italijanov, Čas dobrega in čas zla (1968) in Ta človek ob meni (1970) — o madžarsko-srbskih stikih v Vojvodini. V prvem povojnem obdobju in zatem v zadnjih nekaj letih je posebno dosti filmov, v katerih se obravnava ta občutljivi predmet etnologije in sorodnih ved, tako da imamo kar 12 takih filmov. Iz novejšega časa je npr. film o albanskih »vojvodih« — varuhih Peške patriarhije.

O **ljudski glasbi** sta 2 filma: Da capo al fine (1965) — o ljudskem orkestru iz vzhodne Srbije in Tapandžii (1970) — o mijačkih glasbenikih iz Gornje Reke. V skupini »ostali« so 4 filmi: o dragačevskih trobentačih, makedonski in ciganski glasbi, o pevskem izročilu Šibenika in dr.

Obredi verskih sekt so prikazani v 2 filmih, oba sta o derviših: Derviši (1955) in Dovikuvane na proletta (1968).

Po en etnološki in njemu soroden film je o naslednjih pojavih ali skupini pojavov: ljudsko stavbarstvo, promet in vozila, ljudska ustna ustvarjalnost, miselnost, naše manjšine v zamejstvu. Vendar je vsaka od teh snovi delno obdelana še v nekaterih filmih, ki smo jih uvrstili v skupino »ostali«.

Med filme o **ljudskem stavbarstvu** smo uvrstili film: Lesene cerkve (1962), lahko pa bi dodali še 4 filme iz skupine »ostali«: filmi o kolibah, mediteranskih oknih, mostovih itd.

Ozko vzeto imamo o prometu le en etnološki film: Splavarji na Drini (1951). V skupini »ostali« so še 4 filmi, prav tako o splavarjih na tej reki. Tudi tu so se isti avtorji vračali na že obdelano snov. Drina s svojimi splavarji je pomembna snov jugoslovanskega dokumentarnega filma.

Ljudska ustna ustvarjalnost je zastopana samo v enem filmu: Pesem (1963), ki analizira pot in spremembe ene stvaritve. V skupini »ostali« sta 2 filma s snovjo iz ljudske ustvarjalnosti: ribiška legenda in pripoved o čarovnicah.

Iz **ljudske medicine** imamo samo en film: o ljudskem zdravljenju v Bačkem Jarku iz 1956. leta.

In končno o miselnosti naših ljudi v raznih pokrajinah, na vasi in v mestu. Od etnoloških in njim sorodnih filmov je posnet 1: Zdravi ljudje za razvedrilo (1970), toda 10 jih je med »ostalimi«, zlasti iz zadnjih let. To so filmi o pravdanju, življenju podeželja, mostarskih »admiralih«, ki se ponašajo s skoki z mostu in se nagibajo k temu, da se spori rešujejo »čakijom«, o trdovratnosti zagorskih radio-amaterjev pri poskusih, da uveljavijo svoje programe, smisel Azanjcev za lepoto itd.

Filme smo torej razvrstili v 26 tematskih področij, čeprav bi lahko ravnali tudi drugače. Morda bi tudi drugačen način razvrstitve dal podoben rezultat. Ponoviti moramo, da obstaja dvoje težav: težko je najti etnologa, ki bi bil videl vse ali vsaj večino teh filmov, in drugič, ocene glede tematske opredeljenosti filmskih ustvarjalcev so največkrat odvisne od subjektivnih meril ocenjevalca.

Pomudimo se še z nekaj drugimi obravnavami ob jugoslovanski dokumentarni filmski ustvarjalnosti v obdobju 1945—1965:

Filmi, ustvarjalci in nagrade, 1945—1965

V prvih treh povojnih letih ni bil v jugoslovanski kinematografiji posnet niti en film z etnološko ali njej sorodno tematiko. Res je bilo od leta 1946 nekaj filmov, večidel propagandne ali politične narave, ki delno obravnavajo etnološke snovi. Skupno je bilo, kot vemo, v letih 1949—1965 posnetih 79 filmov z etnološko in sorodno tematiko. V petletnem obdobju od 1949 do 1953 je bil posnet vsako leto po en tak film. Vendar se je organizirana in repertoarsko usmerjena izdelava dokumentarnih filmov z etnografsko in njej sorodno tematiko začela šele l. 1954, ko je bilo izdelanih 5 takih filmov. Od tedaj do leta 1965 je bilo poprečno na leto posnetih 6—7 tovrstnih filmov; to število ni bilo nobeno leto manjše od 3 in ne večje od 13 filmov (1961, ko je prišlo do prave poplave povečini slabih filmov o ljudskih plesih). S tako velikim številom posnetih filmov s svojega področja se ne more pohvaliti nobena znanstvena panoga pri nas. Zanimanje filmskih ustvarjalcev za

etnološke in njim sorodne snovi izhaja vsekakor iz velikega števila področij, ki so dijo v etnologijo, prav tako pa često tudi iz nepravilnega prepričanja ljudi iz drugih strok, da je etnološko snov zaradi njene sorazmerne jasnosti lahko obdelati.

V istem času, začenši od l. 1946, je bilo posnetih v Jugoslaviji 151 dokumentarnih filmov, ki obravnavajo etnološko snov samo delno; poprečno letno torej 7—8 takih filmov. Z izjemo prvih dveh let, ko so bile te snovi delno upošteevane v treh oziroma v dveh filmih, je bilo takih filmov na leto najmanj 4, največ 15.

Tudi filmi drugih zvrsti v tem času obravnavajo etnološko snov. Naj navedem samo nekaj igranih filmov: Frosina (1952), Dalmatinska svatba, Svojega telesa gospodar, Krvava srajca (vsi 1957), Vlak brez voznega reda (1959), Rojaki (1963), Lucija in Po isti poti se ne vračaj (1965). Tudi risani in lutkovni filmi obravnavajo etnološko snov. Vasoalec (1959) — o snubljenju, Cvrček in mravlja (1961) — iz ljudskega izročila kot popularizacija varčevanja, ali Kugina hiša (1963).

Če pregledamo, kdo so glavni proizvajalci filmov z etnološko in njej sorodno tematiko, lahko ugotovimo, da sta to v prvih letih Triglav film iz Ljubljane in Vardar film iz Skopja, da se od leta 1957 naprej vse bolj angažira Zagreb film, od leta 1961 pa tudi Sutjeska film iz Sarajeva, medtem ko beograjski Dunav film nastopi šele 1963. leta. Drugi proizvajalci so se za obdelavo etnološke snovi angažirali le občasno in v manjši meri. Preostaja še ugotovitev, da je bil Vardar film od leta 1953 do 1965, s premorom v letih 1957—1960 s 13 obdelanimi snovmi naš glavni proizvajalec etnoloških filmov; to pomeni, da je poprečno vsako leto posnel 1—2 filma z našega področja. To so: Miravska svatba (1953), Veligdenski običaji (1954), Ritem in zvok, Gališka svatba, Derviši, Karakačani, Stara čaršija (vsi 1955), Ptice prihajajo (1956), Ptice in ribe (1961), Zapuščeni oltarji in Hajka (1962), Poslednji nomadi (1964), Migracije (1965).

Etnološko snov so obravnavali v filmih mnogi, kasneje zelo znani režiserji celovečernih filmov, kot so: Aleksandar Petrović, Mladomir-Puriša Đorđević, Dušan Makavejev, Fadil Hadžić, ki je posnel kar tri filme: Poslednji šotor (1958), Karneval (1960), Sarakačane (1960). Filmii z etnološko tematiko pa so imeli v tem času svoje režiserje, čeprav so etnologi pri njihovem nastanku prav malo sodelovali. Kot pisci scenarija so izjeme Vera Kličkova za film Veligdenski običaji (1954) in dr. Niko Kuret za Štehanje (1959) kot tudi delo Žarka Pešića od leta 1962 naprej: Poslednji lončarji (1962), Pirotske preproge (1964), Selimov svet (1964). Ti ustvarjalci so — v Sloveniji: Zvone Sintič (Prekmurje, 1950; Nevesta, le jemlji slovo, 1954; Tri doline, 1955; Ti si kriv, 1961), Milan Kumar, ki je bil snematelj Sintičevega filma Prekmurje, Pod lipo, 1956; Ribničan bi rad plesal, 1956; Vasovanje, 1956) in končno Milka in Metod Badjura s Kroparskimi kovači (1954) — v Makedoniji: Aco Petrovski (Veligdenski običaji, 1954; Gališka svatba, 1955; Derviši, 1955; Karakačani, 1955; Stara čaršija, 1955), Trajček Popov (Ritem in zvok, 1955; Ptice in ribe, 1961; Zapuščeni oltarji, 1962), Tomo Leov kot pisec scenarija za 3 filme z etnološko tematiko, in končno Branko Gapo (Ptice prihajajo, 1956; Poslednji nomadi, 1964) — v Bosni in Hercegovini ob Živku Rističu s tremi filmi še Vlatko Filipović (V zatišju časa in Žejno polje, oba 1965. leta), Midhat Mutapčić (Ko pride jesen, 1961) in Suad Mrkonjić (Svatje, 1964) — v Srbiji: poleg Žarka Pešića — Dragoslav Lazić (Zadušnice, 1963; Selitve, 1965) na Hrvaškem — poleg Fadila Hadžića Rudolf Sremec (Moreška, 1957; Sezanci, 1965).

Ustvarjalci filmov z etnološkimi temami so bili nagrajeni za svoje stvaritve na festivalu jugoslovskega dokumentarnega in kratkega filma v Beogradu in sicer:

Dragoslav Lazić za Zadušnice, posnete 1963, in Vlatko Filipović za film V zatišju časa, posnet 1965. leta.

Filmi, ustvarjalci, in nagrade 1966—1970

V zadnjih 5 letih je bilo v Jugoslaviji izdelanih 53 filmov z etnološko tematiko, od teh 32 etnoloških, 21 pa s sorodno snovjo. Na leto je bilo izdelanih po 10 ali 11 filmov, in sicer izmenično, eno leto 11, naslednje 10. To je število, s katerim so etnologi lahko povsem zadovoljni, saj iz tega sledi, da vsak deseti film, izdelan v Jugoslaviji, obravnava etnološko ali sorodno tematiko. Če k temu dodamo, da etnološko snov obravnava še natanko 50 filmov, posnetih v tem obdobju (poprečno 10 vsako leto), so etnologi lahko še bolj zadovoljni.

V času od 1966—1970 sta bila glavna proizvajalca filmov te vrste Sutjeska film in Zagreb film, ki sta posnela skoraj polovico vseh filmov z etnološko in njej sorodno tematiko. Ugotovimo lahko, da je Sutjeska-film izdelal več filmov v prvih letih tega obdobja, Zagreb-film pa največ 1970. leta.

V Bosni in Hercegovini je v tem času delal Midhat Mutapčić (Skledarji, 1966; Izlet na deželo, 1966; Upanje, 1969), nastopa pa tudi Bakir Tanović, ki se zanima za etnološke teme (Mučenica, 1966; Dediščina, 1967; V imenu človeka, 1968; Čez dan, čez leto, 1970). Na Hrvaškem nadaljuje delo z velikim uspehom Rudolf Sremec (Zelena ljubezen, 1967; Čas molčanja, 1970), pa tudi cela skupina za etnologijo novih filmskih delavcev: Ivo Škrabalo (Dan, ko se sklepajo zakoni, 1967; Slamarke devojke, 1970), Ljiljana Jojić (Zeleni Jurij, 1969), Nikola Bibić (Šije, 1970) in Bogdan Žižić (1967). V Makedoniji nadaljujejo snemanje filmov z etnološko tematiko: Branko Gapo (Leto Gospodovo, 1967) in Trajčo Popov (Dovikuvane na proletta, 1968), a vse bolj se kot ustvarjalec uveljavlja Meto Petrovski (Virovo, 1967; Polje, 1969; Tapandžii, 1970). V Srbiji je poleg Dragoslava Lazića (Bogojavljanja, 1966) in Žarka Pešića (Tybelitë, 1966) še nekaj filmskih delavcev, ki so izdelali po dva filma: Branislav Bastać (Habibe, 1970; Ličkanje naroda pravoslavnega, 1970), Zdravko Velimirović (Ostrog, 1969; Umiritev krvi, 1970), Branko Milošević (5. Avgust — Te-kije, 1966; Ta človek ob meni, 1970), Stevan Stanić (Pardon, prijatelj, 1967; Pristave, zbogom, pristave, 1968) in Predrag Golubović (Nedelja, 1967; Na probe, 1969). V Sloveniji so po nekem premoru spet nastopili Milka in Metod Badjura (Koledniki, 1967; Sm z Ribnice Urban, 1968), Jane Kavčič (Grenka sol, Črno in belo, oba 1966) in Milan Ljubič (Brezje, 1969).

Tudi v tem obdobju je film z etnološko tematiko dobil prvo nagrado festivala jugoslovskega dokumentarnega in kratkega filma leta 1970. To je bil film »Upanje« Midhata Mutapčića, izdelan 1969. leta.

Sklep

Čeprav nas obseg proizvodnje filmov z etnološko tematiko zadovoljuje, ne moremo biti vselej zadovoljni s tematsko opredelitvijo in tudi ne s stališčem ustvarjalca. Posneti so bili filmi z omejenim številom snovi, ki jih često posnemajo: če je bil npr. leta 1960 kje posnet film o ciganih, lahko z gotovostjo pričakujemo, da bodo

film z isto snovjo naredili drugje prihodnje leto. Odtod tudi večje število ponavljanja in ločevanja tem, kar je razvidno v obravnavi.

O načinu dela lahko rečemo, da so pred 10 leti prevladoval vnaprej določene smeri tega tipa: prastara šega ali prastara obrt, zadnji lončar ali zadnji kovač, zaostala tehnologija ali zaostala pojmovanja. V novejšem času je ta način napredoval v objektivizirajoč način, največkrat brez poskusov pojasnitve pojavov.

Ugotovili smo, da ima dokumentarni film z etnološko tematiko dobre ustvarjalce, da dobiva priznanja in nagrade, vendar mu teh priznanj kljub poizkusom posameznikov ne izkazujejo etnološke ustanove ali združenja. Nasprotno pa se popularni dokumentarni film na naše teme odreka pomoči etnologov in tako pridemo do drugega paradoksa. Napake delamo tako mi etnologi kot filmski ustvarjalci. Režiserji, kot da se bojijo, da bi jim sodelavec — etnolog vsilil neke nefilmske rešitve in film obteževal z nepotrebnimi drobnarijami, in etnolog, kot da se bo izneveril svoji vedi, če se podredi režiserjevim filmskim zahtevam. Resnica je seveda tudi tu nekje med tema dvema stališčema.

Končno, tudi če bi se današnje stanje ne spremenilo, je etnologija v Jugoslaviji lahko bolj zadovoljna s filmanjem etnoloških snovi v dokumentarnih filmih kot v mnogih drugih državah.

Dušan Drljača

R é s u m é

Le film documentaire yougoslave à la thématique ethnographique

L'auteur donne un exposé des films ethnographiques exécutés en Yougoslavie entre 1945 et 1971 en désignant son ouvrage comme un aperçu statistique du film ethnographique. Comme source, l'auteur s'est servi de la Filmographie extraordinaire du film yougoslave pour les années 1945—1965 éditée par l'Institut cinématographique de Belgrade, des catalogues du Festival du film documentaire et de court métrage yougoslave pour les années 1967—1971, de la production du film yougoslave des dix dernières années, du travail à l'organisation, à Niš en 1964, du «Premier aperçu balkanique du film ethnographique», puis de l'aide à l'organisation, à Sofia en 1965, d'un pareil aperçu et, enfin, des projections de films ethnographiques, des pays de l'Est pour la plupart, à l'occasion du VIIe Congrès International des sciences anthropologiques et ethnologiques organisé à Moscou en 1964.

L'auteur a divisé les films en deux groupes principaux: «Films ethnographiques et semblables» et «Autres films», c'est-à-dire ceux qui ne traitent des problèmes ethnographiques que partiellement. Des 333 films, ont été classés dans la premier et 201 dans le second groupe. Les films de télévision n'ont pas été pris en considération.

L'auteur a dédié son livre à la mémoire de son camarade et ami Žarko Pešić, ethnologue, cinéaste et premier président du Comité balkanique du film ethnographique, mort prématurément.